

Rättssociologiska avdelningen vid Lunds universitets remissyttrande till Justitiedepartementet över betänkande (SOU 2002:37) Osmo Vallo

---

HÅKAN HYDÉN

Bakgrund till remissyttrandet

Den 31 maj 1995 avled Osmo Vallo i samband med ett polisingripande mot honom. Förundersökning inleddes mot de polismän som gjorde ingripandet. Två av dem åtalades och dömdes sedermera för vållande till kroppsskada till 60 dagsböter. Det finns olika uppfattningar om dödsorsaken trots att flera rättsmedicinska undersökningar genomförts. Misstanken om att polisens agerande i samband med ingripandet förorsakat Osmo Vallos död har liksom i liknande fall uppkommit. Dödsfallet har föranlett omfattande utredningar både för att klarlägga omständigheterna i samband med det inträffade och för att bedöma olika myndigheters agerande vid handläggningen av ärendet.

Riksåklagaren (RÅ) har vid flera tillfällen överprövat åklagarens ställningstagande i anledning av Osmo Vallos död. Vi två tillfällen, 1996 och 1997, har beslut fattats om att förundersökningen skulle återupptas. I ett beslut i mars 2000 konstaterade Rikså-

klagaren emellertid bl a det inte fanns rättsliga förutsättningar för att väcka nytt åtal mot de berörda polismännen. RÅ:s beslut har granskats av Justitieombudsmannen (JO). Rättsmedicinska undersökningar av Osmo Vallo har ägt rum vid tre tillfällen. Därutöver har Socialstyrelsens råd för vissa rättsliga, sociala och medicinska frågor (rättsliga rådet) yttrat sig. Justitiekanslern (JK) fick i oktober 1997 regeringens uppdrag att granska fall där personer som omhändertagits av polisen eller annan myndighet och som avlidit, vilket har lett till vissa förändringar. JK har i olika hänseenden också framfört kritik mot bl a Rättsmedicinalverket. I sina avslutande synpunkter uttalar JK att det kan finnas anledning att med utgångspunkt i erfarenheterna från fallet med Osmo Vallo, som fått stor uppmärksamhet i massmedia, att överväga vad som kan göras för att stärka allmänhetens förtroende för rättsväsendets förmåga att utreda och beivra brott inom polisen.

Dessa minst sagt intrikata omständigheter föranledde regeringen att i december 2000 tillsätta en särskild utredning för att se

över problematiken och hanteringen av Osmo Vallos död. I direktiven uttalade regeringen bl a att om en människa dör eller skadas allvarligt i samband med att polisen använder sig av det våldsmonopol den tilldelats och har rätt till i samband med ett ingripande, så är en sådan händelse mycket allvarlig. Det ställer stora krav på rättssäkerhet, effektivitet och trovärdighet för att allmänheten skall kunna känna förtroende för de resultat som uppnås. Regeringen ställer sig i direktiven frågan om ytterligare åtgärder än de som hittills genomförts måste vidtas för att de misstag som synes ha förekommit i samband med utredningen av Osmo Vallos död inte skall upprepas.

Det är mot denna bakgrund som remissyttrandet nedan från Rättssociologiska avdelningen vid Lunds universitet skall ses. Remissyttrandet redovisas här i Retfaerd in extenso i och med att det har ett budskap som sträcker sig längre än själva utredningen om Osmo Vallo. Det handlar om behovet av att medvetandegöra om juridikens och det normativas beroende av det kognitiva, hur vi uppfattar världen. Hur vi bedömer saker och ting är i minst lika hög grad som våra värderingar och rättsliga utgångspunkter avhängiga hur vi uppfattar dessa företeelser och vilka kvaliteter vi därmed tillägnar dem. Det är en av poängerna i den av Håkan Hydén, som också står bakom remissyttrandet, utvecklade normmodellen.

Remissyttrande över betänkande (SOU 2002:37) Osmo Vallo – utredning om en utredning

Rättssociologiska institutionen (skall vara avdelningen) vid Lunds universitet har blivit anmodad att avge remissyttrande rörande rubricerad utredning. Eftersom det rör sig om en utredning om en utredning får remissyttrandet karaktären av en utredning om en utredning om en utredning. I nedanstående text markeras därför rättssociologiska avdelningens slutsatser och kommentarer i *fet* stil.

Regeringen beslutade den 14 december 2000 att tillkalla en särskild utredare, landshövdingen Mats Svegfors, med uppdrag att göra en sammanhållen och övergripande granskning av förfarandet vid brottutredningen i samband med Osmo Vallos dödsfall. Som sakkunniga utsågs docenten Hans-Gunnar Axberger, professorn Karin Johansson samt jur. doktor och f.d. Överåklagaren Eric Östberg.

Rättssociologiska avdelningen vill inledningsvis framhålla värdet av att tillsätta en utredning av denna typ. Det är ett bra sätt för rättssystemet att skapa reflektion kring systemets funktionssätt och därmed förutsättningar för läroprocesser.

Utredningen har pekat på 11 punkter som brustit i hanteringen av Osmo Vallo-fallet. Dessa är relaterade till rättens aktörer: Polis, åklagare och rättsläkarna. Utredningen gör i dessa hänseenden följande bedömningar.

Polisens kunskaper om risker vid tvångs-ingripanden mot enskilda var inte tillfredsställande, vilket kan förklara dödsorsaken.

Osmo Vallos dödsfall behandlades inledningsvis som ett dödsfall utan misstanke om brott, vilket gjorde att nödvändiga åtgärder för att säkra bevisning inte genomfördes. Tvärtom tvättade man bokstavligen bort dessa möjligheter med hänvisning till smittorisk. Istället för att gå runt och knacka dörr efter vittnen, sökte man upp de boende i huset för att informera om smittorisken. Ingen av de personer som fanns på platsen och som hade följt polisingripandet hördes i anslutning till händelsen.

Av samma orsaker överlämnades ärendet inte omedelbart till åklagare. Åklagaren var därmed inte aktiv som förundersökningsledare. Det fanns brister i samarbetet mellan brottsutredningen och rättsläkarna. Obduktionsbeslutet gällde "enkel" rättsmedicinsk obduktion trots att detta var ett närmast självklart fall för den mest kvalificerade formen, utvidgad rättsmedicinsk obduktion. Den rättsmedicinska utredningen var under alla omständigheter bristfällig. En noggrannare undersökning av revbenen borde ha genomförts till säkerställande av att dessa inte var brutna. Det var dessutom en brist att Osmo Vallos kropp inte röntgades inför den första obduktionen. Men rättsläkaren saknade vid denna tidpunkt information om att polisman skulle ha trampat på Osmo Vallo.

Efter dessa inledande misstag blev den fortsatta hanteringen inom rättsmedicinen inte bättre. Rättsmedicinalverket (RMV) borde inte ha beslutat om granskning av den första rättsmedicinska undersökningen på sätt som skedde. Därutöver utfärdade rättsläkaren ett nytt dödsorsaksintyg utan att nya omständigheter hade tillkommit. Utredningen pekar också på att det inte heller kan anses bra att samma rättsläkare som gran-

skat den första rättsmedicinska undersökningen även medverkade vid den andra undersökningen samt att RMV inhämtade yttrande utan skäl.

Slutligen pekar utredningen på den kritik som JO riktat mot riksåklagarens (RÅ) hantering av ärendet, bl a att RÅ startade utredningar utan beaktande av frågan om rättskraft. Det konstateras i utredningen att den kritik som JO uttalat torde finna få tidigare motsvarigheter. "De misstag som här begåtts i rättsligt hänseende är av ett slag som borde vara uteslutna på denna nivå", heter det i utredningen (s 119). Vidare framhåller utredningen följande: "Vi kan inte se annat skäl till detta än att RÅ mer låtit sig ledas av vad som förekommit i massmedia än av gällande regelverk" (ibid)

Rättssociologiska avdelningen ser detta som en mycket djupgående kritik mot ett av landets högsta juridiska ämbeten som inte kan förbigås utan ingående reflektioner och diskussion om åtgärder.

Det är bra att utredningen ger uttryck för och understryker denna kritik. Däremot håller inte Rättssociologiska avdelningen med utredarna när de skriver (s 119), "att vi har förståelse för att det tryck som i ärenden av detta slag uppstår inom en myndighet kan skapa situationer där det ter sig rationellt att vara flexibel och informell." Visserligen tillägger utredarna att det som skett i detta fall står i strid med grundläggande rättsstatliga principer, men uttalandet ger utrymme för dubbla tolkningar, vilket är olyckligt.

Rättssociologiska avdelningen vill för sin del understryka vikten av att rättsstatliga principer i sin tillämpning aldrig får vara förhandlingsbara om de skall ha någon mening.

Därefter tar utredningen upp vad den anser vara tre viktiga delförklaringar till att utredningen av Osmo Vallos död kom att

uppvisa stora brister och därtill att utredningen kom att utvecklas till en "rättsaffär". Den första förklaringen handlar om polisens attityder till utslagna och missbrukare. Enligt vår bedömning, skriver utredningen (s 172), kom utredningen av Osmo Vallos död i betydande utsträckning att påverkas av den bild som fanns av Osmo Vallo inom polisväsendet i Karlstad, bilden av bråkmakaren, missbrukaren, den utslagne. Även i detta sammanhang gör sig utredningen emellertid skyldig till glidningar i sina uttalanden som ger upphov till osäkerhet i budskapet, såsom när man skriver (s 124): "En betydande godtycklighet vid ingripanden mot lindrig brottslighet godtas. Men att lagen inte skulle gälla lika när det handlar om liv och död godtas inte".

Rättssociologiska avdelningen vill för sin del understryka att, även om uttalandet må vara uttryck för en realitet, ambitionen och den normativa slutsatsen i en rättsstat aldrig får vara att gränsen för likhet inför lagen går vid frågan om det gäller liv eller död.

Den andra delförklaringen tar upp rättsväsendets förhållande till massmedia. Denna genomgång går främst ut på att uppvisa (paradigmatiska) skillnader i juridikens och medias sätt att se på ett och samma händelseförlopp, i det här fallet, utredningen om Osmo Vallos död. Utredningen pekar för det första på att juridiken har ett mycket bestämt språk. Juridikens institutioner är sociala konstruktioner som skapas med hjälp av språkliga begrepp. Rättssystemet kan aldrig förklaras utan användande av juridikens eget språk, menar utredningen. Detta leder till kommunikationsproblem när rättsliga frågor skall kommuniceras med en icke-rättslig omgivning, såsom massmedia och allmänheten. En andra skillnad enligt utred-

ningen hänger samman med den rättsliga processens krav på precision, "ett krav som saknar motsvarighet i den journalistiska framställningen" (s 128). En tredje skillnad består i juridikens krav på fullständighet och relevans. Utan att göra anspråk på fullständighet själv, hävdar utredningen att man pekat på att skillnader föreligger och att dessa har stor betydelse om man skall "förstå olika processer av förtroendeförlust i samhället" (s 129).

Utredarna menar mot bakgrund av det anförda att massmedia, i detta fall främst Striptease-redaktionens granskning av fallet, givit en förenklad och delvis snedvriden bild av brottsutredningen. Rättssociologiska avdelningen anser för sin del att det funnits större anledning att lyfta fram rättsväsendets beroende och påverkan av massmedia. Som framgår av utredningen utgör händelser i rättsmaskineriet i form av förnyade brottsutredningar och förnyade rättsmedicinska undersökningar direkta responser på krav framförda i massmedia. I utredningen skrivs bl a beträffande RÅs roll följande (s 172):

Vi tror att RÅ i alldeles för hög grad låtit sig ledas av vad som förekommit i massmedia och en önskan att gå en opinion till mötes. Att först ge sken av att det finns möjligheter att återuppta ansvarsfrågorna och sedan konstatera att så aldrig varit fallet är emellertid inte förtroendeskapande. Det är av rättssäkerhets- och legitimitetsskäl ytterst viktigt att rättsliga organ har kompetens och förmåga att stå emot opinionstryck av skilda slag.

Detta är enligt rättssociologiska avdelningen det anmärkningsvärda i denna del, något som skulle tarva mer principiella resonemang från utredningens sida i syfte att initiera en ökad medvetenhet

och därmed läroprocess inom rättsväsendet i detta hänseende.

Den tredje delförklaringen rör frågan om den svenska rättskulturens roll i sammanhanget. Vad som där framförs (avsnitt 5.3) är enligt rättssociologiska avdelningen utredningens principiellt viktigaste bidrag. Slutsatser som att personer inom rättsväsendet måste förstå andra konkurrerande perspektiv (s 130) och att juridiken har blivit en teknisk hantering där betydelsen av juristens eget bidrag och därmed egna ansvar begränsats (s 131), förklarar enligt utredarna varför vi både fått en återhållsam i stället för en aktivistisk kår av jurister och att vi har mycket svaga inslag av ansvarsutkrävande. En av utredningens viktigaste slutsatser i denna principiellt hållna del av utredningen, är att det inte "går att förstå hur rättsväsendet faktiskt fungerar i enskilda fall om man inte beaktar den rolluppfattning, de yrkesmässiga värderingar och de professionella förhållningssätt som finns hos de enskilda personer som är verksamma inom rättsväsendets olika delar" (ibid).

Utredningen betonar att en verksamhet – i det här fallet en brottsutredning – "bestäms alltså inte bara av formella regler och materiella resurser. Den bestäms också av en uppsättning koder och antaganden som återverkar på såväl språkbruk som på handling" (s 132). Det är inte svårt för rättssociologiska avdelningen, som arbetar med normvetenskapliga analyser av de mer eller mindre tydliga koderna som präglar alla organisationer och verksamhetsfält, att hålla med utredningen i denna slutsats.

Rättssociologiska avdelningen hade dock gärna sett att utredningen hade diskuterat möjliga åtgärder i anslutning härtill i form av konsekvenser för (den paradigmatiska) synen på rättsveten-

skaplig utbildning och forskning. Behovet av omvärldskunskap gör sig allt starkare påmint.

Utredningen avslutas med olika konkreta förslag om polisens internutredningar, rätten till målsägandebiträde vid dödsfall och allvarlig skada i samband med polisingripande samt förslag om att den svenska rättsmedicinska verksamheten blir föremål för översyn i en särskild utredning.

Rättssociologiska avdelningen finner dessa förslag välmotiverade och konstruktiva, men otillräckliga.

Inte minst viktiga framstår förslagen om att åklagare bör styra polisens arbete redan från början i fall som detta och att polisutredning inleds även om det inte finns förutsättningar att inleda förundersökning. Åklagaren skall kunna fatta de beslut som behövs för polisutredningen, t ex om säkrande av bevisning och genomförande av rättsmedicinsk undersökning. Möjligen att man trots vad som i utredningen sägs, skulle kunna förordna om att vissa primära utredningsåtgärder skall vara obligatoriska och därmed standard, inte minst mot bakgrund av de analyser och resonemang som förs i utredningens allmänna del och som till dels kommenteras ovan i detta yttrande.

Den fråga man avslutningsvis ställer sig är om dessa åtgärdsförslag är tillräckliga och om de överhuvudtaget kommer åt problemets kärna. Utredningen om en utredning skall ske, sägs det, med utgångspunkt i ett uttalat medborgarperspektiv och med ett kritiskt förhållningssätt till brottsutredningen. Så långt är allt gott och väl, men det övergripande problemet enligt utredningens direktiv har med allmänhetens bristande förtroende för rättsväsendets förmåga att utreda och beivra brott inom polisen. I detta

hänseende uttalar utredningen bl a följande(s 132):

Vi har ovan sagt att det medborgerliga förtroendet förutsätter att inte bara legalitetens krav tillgodoses. Det räcker inte att rättsväsendets befattningshavare rör sig inom lagens ramar. Därutöver måste systemet som sådant prestera det som medborgarna förväntar sig. I annat fall försvagas legitimiteten. Ett sådant legitimitetsförsvar torde kräva förmåga till kvalificerad självprövning. Kravet verkar naturligtvis med särskild kraft på förhållandet mellan granskare och granskade.

I detta perspektiv saknas en aktör i utredningen, domstolarna. Utredningen tycks förutsätta att bara man skärper kraven i utredningshänseende så löser sig problemen. Men det finns exempel – och det är framförallt dessa som allmänhetens kritiska inställning grundar sig – på att det ändå inte leder någon vart. I fallet med invandraren som saknade uppehållstillstånd och som sköts i ryggen i en trappuppgång i ett hyreshus i Jönköping, frikändes poliserna i själva domstolsprövningen. Oviljan att döma poliser till ansvar är påtaglig. Det finns en tendens att tänja nödvärnsrätten då polisman använt skjutvapen i tjänsten eller i övrigt använt våld på ett sätt som leder till straffrihet eller strafflindring. Detta skall ställas i relation till det sätt på vilket invandrare behandlas i rättsmaskineriet för att dimensionerna av legitimitetsproblemet i samband med Osmo Vallo-fallet skall bli klara.¹ För invandrare

1 Se artikel av författaren och frilansjournalisten Dick Sundevall i en artikel i Aftonbladet 2002-10-14 med rubriken "Ett rättssamhälle bara för svenskar", där han konstaterar att man i England har ålagt domare en mångkulturell vidareutbildning, men inte i Sverige. Polisen i Sverige

gäller en närmast motsatt princip. Här kan hänvisas till fallet med den livstidsdömde Joy Rahman, en man från Bangladesh som blev dömd på lösa grunder och satt fängslad i åtta år för mord, innan han efter resning frikändes från alla misstankar och till fallet med den livstidsdömde Yaffir Askar som på liknande sätt efter resning frikändes. Utgångspunkten för rättssystemets behandling av invandraren är att han är skyldig, medan det motsatta gäller för de fall då polisman är misstänkt. Det föreligger en kognitiv dissonans som normativt får diskriminerande tendenser. Innan man kommer till rätta med dessa förhållanden kommer de åtgärder som föreslås i utredningen om en utredning att vara begränsade.

Samma fenomen gör sig gällande i synen på demonstrerande ungdomar och polisens agerande genom bl a användande av skjutvapen i samband med kravallerna vid EUs toppmöte i Göteborg juni 2001. För fyra SMS-meddelanden dömdes åtta ungdomar i första instans tillsammans till 30 års fängelse. De anklagades för anstiftan till upplopp. De ansågs ha upprättat en sambandscentral och genom dator och mobiltelefon ha spritt uppmaningar om motstånd mot polisen. Hovrätten ansåg sedermera inte anstiftan styrkt utan dömdes för medhjälp till våldsamt upplopp och sänkte därmed fängelsestraffen till mellan två år och fyra månader och ett år och fyra månader för de åtta inblandade. Målet fördes till högsta domstolen som något sänkte straffen. När processen inleddes i månadsskiftet september och oktober 2002 så var rättssalen full-

har börjat införa en aktiv rekrytering av invandrare, men inte domstolsväsendet för domare och nämndemän.

satt och utanför demonstrerade ett femton-tal personer som i flygblad kritiserade att de åtta dömts "kollektivt". Dessa händelser skall sättas i relation till synen på det brott som den polisman som avfyrade sitt tjänstevapen mot en stenkastande ung man. Mannen fick livshotande skador av skottet som träffade i ryggen. Polismannen dömdes för detta till ett lindrigare straff.

Rättsmaskineriets agerande framstår i dessa sammanhang som tendentiöst och enögt.² Den omständigheten att rätten är en del i statsmaktens förlängda arm tycks göra att den kommer i försvarsposition och överreagerar gentemot dem som utmanar och uppfattas hota denna statsmakt. I den rättssociologiska litteraturen (t ex Eugen Ehrlich) talar man om att rättssystemet har sina blinda fläckar. Dvs rätten har svårigheter att uppfatta nya och/eller andra aspekter och företeelser än de som normalt sett förekommer och som den är tränad att se. Och när den väl bestämt sig för hur ett händelseförlopp skall uppfattas har den svårt för att se något annat. Det handlar i och för sig om samma fenomen som följer av etablerad kognitionspsykologi, men som i juridikens fall förstärks av dess professionella och systemiska karaktär. Mot bakgrund av Osmo Vallo utredningen skulle man kunna tala om *rättssystemets döda vinkel*. Vissa aspekter och företeelser syns inte i den backspegel doms-

tolen använder för bedömning av ett fall. Detta beror, dels på de specialiserade egenskaper som utredningen pekar på att rättssystemet uppvisar och som nämns ovan, samt dels på att rättssystemets företrädare inte är utbildade och tränade att se nyanser i de verklighetsbeskrivningar som den oförmedlade "verkligheten" reproducerar och för vidare.

Rättssociologiska avdelningen menar att dessa omständigheter i hög grad medverkar till en snedvriden rättslig behandling och olikhet inför lagen med åtföljande förtroendeförluster för rättssystemet. För att komma till rätta med dessa problem krävs en ökad omvärldskunskap hos jurister, något som måste förmedlas i grund- och vidareutbildning.

Problemet med bristande likhet inför lagen för t ex invandrare är inte att de bedöms annorlunda, utan att de uppfattas annorlunda och därför får en annan (rättslig) bedömning.

Detta yttrande, som utarbetats av under-tecknad, har varit föremål för diskussion på ett seminarium vid rättssociologiska avdelningen den 18 september 2002, varvid värdefulla synpunkter tillförts yttrandet.

Författarupplysning:

Håkan Hydén är professor vid Rättssociologiska avdelningen, Lunds universitet.

2 Se artikel av författaren och frilansjournalisten i Ordfront Nr 3/2002 med rubriken "Fyra SMS – trettio års gängelse". Se även artikel i GP 2002-10-01 "Kravalldomar kring sambandscentral prövas i Högsta domstolen", där det bl a sägs att den information som spreds via SMS-meddelandena också återfanns i GP:s nätupplaga.